

Járunk, és már a pusztán fiziológiai járásunkon keresztül is kimondjuk, hogy nincs itt maradandó helyünk, hogy úton vagyunk, hogy még valójában csak meg kell majd érkeznünk, még csak keressük a célt, és valóban zarándokok vagyunk, vándorok két világ között, átmeneti emberek, akiket mozgatnak, de akik mozdulnak, akik irányítják a rájuk mért mozgást, de meg is élük az eltervezett mozdulást, hogy nem mindig oda érkezőnk, ahová terveztük.

Karl Rahner

Bevezetés

Az emberi környezet – társadalom és kultúra – szimbólumokból áll és szimbólumok használatán alapul. A szimbólumok megértése és használata az embernek nem veleszületett tulajdonsága, ezeket meg kell tanulni. Az a folyamat, amelynek során az egyén valamely társadalom tagjává válik, összetett pszichológiai, társadalmi és kulturális tényezők által meghatározott rendszer működése révén valósul meg. Az egyén ezen rendszer által kidolgozott és felkínált eszközök segítségével válik képessé szimbolikus cselekvések, akciók kivitelezésére, megvalósítására. A megismerés, a megértés és elsajátítás kommunikációs folyamat is egyben. A szociokulturális környezet elsajátításához sok ember számára hozzátartozik annak a speciális felkészültségnek az elsajátítása is, amelynek birtokában képessé válik a transzcendenssel való kommunikációra. Ez a könyv ezt a felkészültséget szeretné részletesen körüljárni, és ezzel összefüggésben azokat a kommunikációs színtereket, amelyek a transzcendenssel való kommunikáció létrejöttét szolgálják. Az evilági és a transzcendens között létrejövő kommunikációra a kommunikáció sajátos eseteként tekintek. Miért sajátos? Miben különböznek ezek a kommunikációs aktusok a mindennapok során kialakuló számtalan egyéb aktustól? A legfontosabb különbség talán az, hogy ezek vizsgálatakor abból a megállapításból kell kiindulni, hogy bár nincs olyan hétköznapi tekinthető érzékszervi modalitás, amellyel a transzcendens megtapasztalható volna, mégis számtalan eset létezik, amikor létrejött, megvalósult az

ember és Isten közötti kommunikáció. Sok példát találhatunk rá a vallástörténetben, de a mai valláskutatások is igazolják. A vallási kommunikáció¹ vizsgálatakor egy közvetítő közegre – a szakrális dimenzióra – figyelek leginkább. A szakrális kommunikáció fogalmát a kommunikáció participációs modellje (Horányi 1999) értelmében így határozom meg: A szakrális kommunikáció sajátos kommunikáció, amikor is a kommunikáció ágense egy közvetítő közegben, a szakrálisban adott felkészültségek által, egy konkrét szintéren a transzcendenst képes bevonni a kommunikációba.² Ha például valaki egy szertartáson vesz részt, akkor ahhoz, hogy megértse, hogy mi történik az adott aktus során, és hogy aktív résztvevőként tudjon közreműködni a jelentéstulajdonításban, neki ebben a szakrális dimenzióban rögzített (vagy közvetített) ismereteket kell kommunikációs eszköztárként működtetnie. A szakrális kommunikáció kutatásakor tehát arra kell figyelemmel lennie a kutatónak, hogy milyen felkészültségei vannak a kommunikációt alakító ágensnek, és hogy mi jellemzi azt a jelentéstulajdonítást, amelynek révén képes értelmezni a számára a szakrálisban rögzített jelentéseket.

Vizsgálatom konkrét tárgya a katolikus egyház gyakorlatában évszázadok óta létező, bár folyamatosan átalakuló vallásgyakorlat, a zarándoklat. Az emberiség történetének egyik legősibb vallási hagyománya a zarándoklat, amely minden nagy vallásban fellelhető. Azok a vallási indíttatású utazások nevezhetők zarándoklatnak, amelyek célja valamely szent hely meglátogatása, és ott bizonyos idő eltöltése, a szent közvetlen megtapasztalása. A könyv megírásához szükséges kutatás a zarándoklatoknak a vallásosságban, a vallásosság gyakorlásában, hitbeli megerősödésében gyakorolt szerepét vizsgálta a val-

¹ Szándékosan használom most itt ezt a szélesebb értelmű és tágabb kontextusra vonatkoztatható kifejezést.

² A szakrális kommunikációt a későbbiekben részletesen bemutatom majd.

lási élmény jelentőségének, szerepének előtérbe helyezésével, mindvégig fontos szempontként kezelve a kommunikációs megközelítéseket. A kutatás a kommunikáció működését elemezte a vallásos jelenségek, ezen belül a késő modern kori zarándoklat – még pontosabban a Magyarországról Medjugorjéba induló zarándoklatok – színterén belül. Célkitűzésem kettős. Egyrészt bizonyítani kívánom a felvetett hipotéziseket a zarándoklatnak az élményszerzésben, az istentapasztalásban betöltött szerepe vizsgálatával. Másrészt a konkrét vallásgyakorlat és az ehhez kötődő felkészültségek vizsgálatán keresztül azt kívánom bemutatni, hogy a kommunikációs szempontú megközelítés a vallásos jelenségek és gyakorlatok tanulmányozásában adekvát keret lehet.

A kutatás hipotézisei:

- 1. A valláshoz, a vallásossághoz hozzátartozik a transzcendenssel való találkozás igénye. A hívő fizikailag akarja megtapasztalni a transzcendensst. A transzcendenssel való kapcsolatba kerülés egyik és talán egyre inkább meghatározóvá váló formája és módja a vallási élmény.*
- 2. A vallásos emberek keresik azokat az alkalmakat, amelyek segíthetik őket a vallásos élmények átélésében. A katolikus vallásgyakorlaton belül a zarándoklat olyan intenzív élmények birtokába képes juttatni a zarándokokat, amelyek szükségesek számukra vallásosságuk megéléséhez és megerősödéséhez. A zarándoklat a posztmodern vallásosság egy olyan alkalmá, amely lehetővé teszi a vallásos emberek számára megváltozott vallási igényük kielégítését.*
- 3. A zarándoklat jó alkalmat biztosít arra, hogy a hívő és a kereső emberek átélhessék a közösség megtartó és megerősítő erejét. A közösségi élmény átélése a keresőben a közösséghez tartozás igényét kelti fel, míg a hívőben a közösséghez tartozás megerősödését eredményezi.*

Több kérdés is felmerülhet a témaválasztással kapcsolatban. Az egyik talán az, hogy *miért a zárandoklatot* vizsgálom, mikor annyi egyéb vallási jelenség van, ami alkalmas lenne a vallással foglalkozó kutatók érdeklődésének kielégítésére. A válasz erre az, hogy a zárandoklat egy máig élő, s talán nem túlzás azt mondani, hogy újra reneszánszát élő társadalmi gyakorlat. Mint vallási és kultúrtörténeti hagyomány egy adott korban ismert jelenségekre, átfogó társadalom- és eszmetörténeti folyamatokra utal. Szerepe indikátorként is felfogható, amely a kultúra más területeivel kapcsolatban fontos utalásokat tartalmazhat (vö. Tüskés 1993). „A zárandoklatok – írja Tüskés Gábor – a vallási ismeretanyagok közvetítésének fontos alkalmi, az egyház által nyújtott rituális, képi, szöveges, zenei megnyilvánulások, a barokk kultuszformák kikristályosodási pontjai. A zárandoklatok során elsajátított vallási ismeretanyag kisebb része középkori gyökerekre megy vissza, s ezzel a zárandoklatok fontos közvetítő szerepet töltenek be a középkori műveltség elemeinek továbbörökítésében. Nagyobb része az egyetemes barokk művelődéshez tartozik, melyben az aktuális helyi, politikai, társadalmi kérdések is kifejezésre jutnak. Ennek a műveltségi anyagnak egyik jellemzője, hogy benne a különböző társadalmi rétegek műveltségéhez tartozó elemek a 18. sz. közepéig egységet alkotnak.” (Uo. 383.) Tüskés Gábor mondatai ugyan a barokk kori zárandoklatokra vonatkoznak, a gondolatmenetből kiindulva azonban a kijelentés vonatkoztatható a késő modern kori zárandoklatokra is. A zárandoklat mint vallásgyakorlat minden korban változott, fejlődött, mindig magán viselte-viselte az adott kor társadalmi jellegzetességeit. Komplexitása révén képes egyéni, közösségi, társadalmi tartalmakat hordozni, képes azokat a jellegzetességeket felmutatni, amelyek az adott kor vallásosságát jellemzik. Ezért fontos kutatása a vallásos jelenségek leírása sorában. Emellett a zárandoklat a vallási élmény megtapasztalásának eszköze lehet, s vonatkoztatási keretein belül (hagyomány, tudás, liturgia, paraliturgia) a szakrális kommunikáció aktivizálódásának színteréül tud szolgálni.

Egy másik kérdés vonatkozhat a zarándoklat konkrét terepére. *Miért pont Medjugorje?* Hiszen annyi fontos és híres magyarországi és európai zarándokhely van, ahol a zarándoklat mint vallási jelenség megfigyelhető lenne! Milyen is ez a kutatás középpontjába állított zarándokhely? „*Tudod mit, testvér!*” – mondja az egyik zarándok. – „*Ezt nem lehet elmondani. Ezt látni kell, ott kell lenni.*” Persze, azért megpróbálják szavakba önteni érzéseiket, amikor azokról az élményeikről beszélnek, amelyeket átéltek, s amelyek sokszor nagy hatással voltak életük későbbi menetére. Medjugorje a huszadik századi Mária-jelenések egyik színhelye, ahol a mai napig néhány látnoknak megjelenik Szűz Mária, és nekik minden hónapban üzeneteket ad át. A jelenések kezdete óta a kis faluból világszerte ismert hely lett, ahová zarándokok milliói érkeznek az év minden napján. A zarándokok legnagyobb hányada hívő katolikus, de más keresztény felekezet tagjai is ellátogatnak ide. A hívőket első ízben a kíváncsiság és a csoda megtapasztalásának lehetősége vonzza, de a további utak motivációinak a hátterében az itt megtapasztalható békesség és a hit intenzívebb megélésének lehetőségei állnak. Vannak, persze, turisták is, akiket a hely érdekessége vonz. Zarándokcsoportok, egyéni zarándokok, elmélkedő, gyónáshoz és áldozáshoz járuló tömegek látványa fogadja az ide látogatót. A kutató tanúja lehet a főként idős emberekből álló zarándokcsoportok ájtatosságainak, de minden évben fiatalok ezrei is összegyűlnek itt, hogy együtt imádkozzanak, és kifejezzék vallásos elköteleződésüket. Mind a hagyományos, mind a késő modern vallásosság jelenségei jól megfigyelhetők ezen a helyen (vö. Pace 1989, 239). A látnokok által közvetített üzenetek az imára, a böjtre, az Istennel való szorosabb kapcsolatra buzdítanak. A rózsafüzér-ájtatosság, a böjt, az ima szerepének hangsúlyozása a hagyományos formák megtartó erejére irányítja a figyelmet. Érdekes maga az a folyamat is, ahogy a hely átalakult, hiszen a változásra már egészen más hatások is befolyással voltak. A jelenések teljesen megváltoztatták a falu képét, az itt lakók életét. Sokak számára Medjugorje szimbólum lett,

a vallásos élet szimbóluma. Ugyanakkor sokan mások ellenérzéseiket fejezik ki a falu gazdasági és turisztikai fejlődését látva. A faluhoz kötődő társadalmi mozgásokat tehát több szempontból lehet vizsgálni, nemcsak egy késő modern kori zárandoklat új helyszínéeként, de akár úgy is, mint ennek a helynek a turisztikai célponttá válását.

Egy további kérdés a megközelítés módjára vonatkozhat. *Miért a kommunikáció?* Feltehető úgy is a kérdés, hogy miért és hogyan válik alkalmassá a kommunikációelmélet a vallás, a vallásos jelenségek kutatására. Jogos a kérdés főként azért, mert a zárandoklatkutatásnak több elfogadott és jól bevált leírási módja létezik, mint például a néprajztudomány, a vallásszociológia vagy a vallásantropológia. A kommunikációs megközelítés választásának két oka van. Az egyik, hogy a kommunikációelmélet alkalmazása a különböző tudományterületek ismereteinek integrálása révén interdiszciplináris megközelítésmódot tesz lehetővé. Mit jelent ebben az esetben az interdiszciplinaritás? Tüskés Gábor búcsújárásról szóló könyvében ezt írja a téma szakirodalmának áttekintése kapcsán: „A búcsújárás magyarországi és nemzetközi kutatásának vázlatos áttekintése megmutatta, hányféle kérdésfeltevés lehetséges ezzel az összetett jelenséggel kapcsolatban. Az elsődleges filológiai, forrásfeltáró munkák mellett nem kevésbé jelentősek a téma mentalitás- és művelődéstörténeti, folklorisztikai és történeti antropológiai megközelítései. Valójában tehát a hagyományos empirikus módszerek és az újabb antropológiai szemlélet együttes alkalmazására van szükség, tekintettel mindazokra a tanulságokra, amelyeket a bemutatott vizsgálatok kínálnak.” (Tüskés 1993, 109) Az idézett szerzőhöz hasonlóan én is az interdiszciplináris megközelítést választottam a zárandoklatok leírásához. Ha sikeres szeretnék lenni elemzésem végigvitelében, figyelembe kell vennem a téma kutatóinak figyelmeztetését: az interdiszciplinaritás nem lehetőség, hanem követelmény a zárandoklat jelenségének megközelítésénél. Mit adhatnak az elemzés és a leírás során használni kívánt perspektívák? A néprajzi leírások feltár-

ják a zarándoklat kultuszának összetevőit, mind egyéni, mind közösségi szempontból. Az antropológiai megközelítések elsősorban azért tanulságosak, mert a vallási megnyilvánulásokat mindig a társadalmi-kulturális szerkezettel összefüggésben szemlélik, s egyaránt figyelnek ezeknek a megnyilvánulásoknak az alapjaira és formáira, valamint az általuk betöltött kulturális funkciókra (vö. *uo.* 107). Az antropológia másik fő előnye a zarándokutak leírásánál – ahogy ezt Pusztai Bertalan megfogalmazza –, hogy ez a megközelítés éppen azt segít felfedezni, hogy az egyén az átalakult körülményekhez alkalmazkodó közösségeket alkot (vö. Pusztai 2004, 238). A történettudományi munkák a régebbi korok zarándoklatai összetevőinek vizsgálatával, a zarándoklatoknak a mindennapi és a vallási életre gyakorolt hatásának bemutatásával az összehasonlíthatóságban nyújtanak támpontokat. A vallás-szociológia a zarándoklat társadalmi megjelenésének vizsgálatával a mai kor vallásosságának leírásához és megértéséhez nyújt segítséget. A valláspszichológia a zarándoklat során átélt események, élmények – amelyek során akár pszichoszomatikus, fiziológiai változások is történhetnek – megértésében segítheti a kutatót. A teológia a jelenséget egyrészt belülről a hívő ember befogadói oldaláról világítja meg, másrészt a Mária-jelenésekkel, Mária alakjával kapcsolatban bemutatja az egyház hivatalos állásfoglalását.³ A kommunikációs megközelítés választásának másik oka abból ered, ahogyan a kommunikáció fogalmát értem és használom ebben a könyvben. Kommunikáción olyan eljárást értek, amelynek során jelenségek képződnek, jönnek létre az abban a szituációban közreműködő ágensek aktivizálódó felkészültségei által. Ha pedig a transzcendens és az evilági közötti kapcsolat ebben a jelentéstulajdonításban valósul meg, akkor ennek a folyamatnak a megértése csak az itt meglévő kommunikáció vizsgálatával tárható fel.

³ A zarándoklat, búcsújárás kutatásáról szóló kutatástörténeti áttekintést és a vonatkozó szakirodalmakat lásd a könyv végén.

A kutatás során három különböző típusú empirikus forrásra támaszkodtam: terepmunka, interjúk, zárandokvallomások. Első forrásom saját terepmunkám volt, melynek során két többnapos zárandoklaton vettem részt. A folyamatok, események, aktusok megfigyelése, és az itt tapasztaltak feldolgozása a részt vevő megfigyelés módszerével történt. Az ilyen típusú megfigyeléseket végző kutatóval szemben elvárásként egy olyan kutatói magatartás megvalósítása a követelmény, amely egyszerre jelent kívül- és belülrőlállást. A kétféle nézőpontot az *émikus* és *étikus* kifejezéspárral szokás jelölni. Ez a kettős hozzáállás azt jelenti, hogy a kutató beilleszkedik a helyi társadalomba, és a megfigyelt közösség tagjaként, azaz belülről éli meg a történeteket, miközben folyamatosan tudatában van megfigyelői státuszának. Élményeit, tapasztalatait külső szemmel próbálja meg értelmezni, hiszen szándéka szerint meghatározott céllal vesz részt az eseményeken, amelyeket aztán interpretálnia kell a külvilág számára (vö. Letenyei–Nagy 2007, 34–36). Geertz a kétféle hozzáállás megragadására az *élményközeli* és *élménytávoli* ellentétpárt használja (Geertz 1994). Amikor jól körülhatárolható terület megragadása a cél, akkor a kutató általában az élményközeli fogalmakra koncentrál, de ha szélesebb kontextusba szeretné helyezni kutatását, akkor szükséges a magasabb absztrakciós szinteket feltételező élménytávoli jelentések kódolása is. A közösségben – a zárandokút során – tapasztaltak, átéltek megértéséhez az élményközeli fogalmak gyűjtése volt a céлом, míg az értelmezéshez a szakrális kommunikáció szintereként működő zárandoklatnak mint rítusnak a lebonyolódásával kapcsolatos ismeretek és elemzések voltak a segítségemre. A zárandokút során átélt eseményeket, történéseket terepnapló segítségével rögzítettem. Ez jelentette tehát az elemzés során használt adatok egy típusát. A zárandoklat azonban olyan speciális kommunikációs színtér, ahol az adatok megszerzése nem történhetett pusztán a megfigyelés által, hiszen a zárandokok átélt élményeit, tapasztalataikhoz fűzött reflexióikat, felkészült-

ségeik alkalmazására vonatkozó történeteiket csak azokból a beszámolókból érhettem el, amelyeket a zárandokok maguk bocsátottak a rendelkezésemre. Így a megfigyelések mellett több interjút is készítettem olyan zárandokokkal, akik részt vettek medjugorjei zárandokutakon. Az interjúk célja az volt, hogy rávegyem a beszélőket, hogy a kutatási problémához kapcsolódó élményeiket, benyomásaikat természetesen és szabadon mondják el. Az interjúk féligstrukturált interjúk voltak, a zárandokok alapvetően ugyanazokra a kérdésekre válaszoltak, de maga az interjú is irányította a beszélgetést. A kérdések Medjugorjéira, a medjugorjei zárandoklatokra, illetve a megkérdezettek vallásosságára vonatkoztak. Harmadik forrásként pedig zárandokvallomásokat használtam, amelyekhez kétféle módon jutottam hozzá. Felkérésemre különféle közösségekhez tartozó emberek írták meg a Medjugorjéhez kötődő vallomásaikat, beszámolóikat. Ezt kiegészítettem olyan vallomásokkal, amelyeket különböző honlapokon zárandokok és a zárandoklatot, búcsújárását fontosnak tartó emberek tettek közzé.⁴

Miért a terepmunka? Bár az antropológiai terepmunkával kapcsolatban erős kételyek fogalmazódtak meg az elmúlt években (vö. Feischmidt 2007, 223), ezzel együtt azt gondolom, hogy a zárandoklatkutatásban még mindig a terepmunka és az interjú a legalkalmasabb módszer arra, hogy az elemzéshez szükséges adatok hozzáférhetővé váljanak (vö. Pusztai 2004). Ezek az adatok a zárandokok személyes hangvételű vallomásai, beszámolóí, érzéseiket, élményeiket bemutatói történetei. Mindezen adatok „elővárászlása” az émikus megközelítés által adott. Ezek az adatok keresztül képes a kutató azoknak a jelentéstulaj-

⁴ Több tematikus honlap létezik, amely a zárandoktémát vállalta fel. Ezek egyrészt hazai zárandoklatokkal lehet megismerkedni, másrészt aktuális információkat szerezhetünk. Sokszor képes és szöveges beszámolókat helyeznek el a zárandokok ezeken a lapokon. Emellett különböző fórumokon vallanak a zárandoklatokon megtapasztalt élményeiről. A kötet végén a források között megadom az egyes vallomások pontos lelőhelyét.

donításoknak a nyomára bukkanni, ahogyan a zarándokok a zarándoklatról, a vallásról és saját hitükről való elképzeléseiket, tudásukat értelmezik/használgják. A terepmunka egy vizsgált társadalmi problémát vagy kulturális jelenséget térhez kötötten, vagyis általában egy konkrét térben próbál meg leírni. Ahogy Earl Babbie fogalmaz, a terepmunka azért nagyon jó módszer bizonyos jelenségek megközelítésére és leírására, mert „a kommunikáció olyan finom részleteit és más jelenségeket is észrevehetünk, amelyeket másként nem láthatnánk előre és nem is tudnánk mérni” (Babbie 1998, 308). A terepmunka egyik nagy előnye más vizsgálati módszerekkel szemben, hogy megközelítésénél fogva képes informális tudásokat és gyakorlatokat vizsgálni, azáltal, hogy olyan embereket figyel és hallgat meg, akik alakítói és résztvevői ezeknek a gyakorlatoknak.

Szokásosan a vallásszociológia az a keret, amely képes a vallásosság változását, az emberek megváltozott vallásosságát vizsgálni, elemezni. Ahogy erre nagyon sok szociológus, társadalomkutató rámutatott, a késő modern társadalmakban a vallásosság alapvetően megváltozott. Ez a változás nemcsak magyarországi jelenség, hanem egy olyan folyamat, amely világszerte megfigyelhető volt az elmúlt évtizedekben, és amelyre természetesen a vallásszociológiai kutatások is azonnal reflektáltak. A vallásosság kutatásában az 1960-as, '70-es évektől kezdődően új felfogások, alkalmazások jelentek meg. A vallás megértése és magyarázata során előtérbe kerültek a vallás felfoghatatlan (racionálisan értelmezhetetlen) elemei. Új kérdések merültek fel a vallásos emberrel, a vallásnak a társadalomban betöltött szerepével kapcsolatban. A „menynyire vallásos az ember” típusú kérdést felváltotta a „milyen a vallásos ember” típusú. A szekularizációs tézisek által feltárt problémák kérdései háttérbe szorultak a modern vallási tudat milyenségének kutatásával szemben. Az újfajta vallásszociológia a vallásos ember belső értelmi állapotának és a személyes jelentéseknek a kutatását tűzte ki célul. Ezzel összefüggésben a racionális megértési modellek (alkalmatlanságuknál fogva) háttérbe szorul-

tak, az elméletek egyre inkább a vallás élményszerűségét hangsúlyozták (vö. Molnár 1999; Tomka 1989). Különböző kutatások és vizsgálódások történtek annak érdekében, hogy minél pontosabb képet kapjunk a társadalom és az egyének vallásosságáról. A vallásosság mérése nehéz feladat elé állítja a társadalomkutatókat (vö. Földvári-Rosta 1989; Tomka 1998). Az utóbbi évtizedek empirikus vallásszociológiai kutatásai arra világítottak rá, hogy a kutatások eredményeinek megfelelő értékelhetősége szempontjából elengedhetetlen a mérésre szolgáló kategóriák pontos körvonalazása és a kategóriák tartalmának minél egzaktabb megfogalmazása (vö. Tomka 1998). A korábbi empirikus vallásszociológia, főként az egyházszociológia és a vallási szociográfia a vallásosság mérésekor az egyén hitét és vallásgyakorlatában jelentkező aktivitását mérte. Az önmagukat vallásosnak vallók („maga módján vallásos”) kategória például erőteljesen individuális jellegű vallásosságra utal. Az ilyenfajta vallási önbesorolás magas százalékos aránya mögött a legkülönbélebb, szétartó vagy akár egymásnak ellentmondó háttértudások és gondolkodási formák húzódnak meg motívumokként, amely sokféleség jelenléte a kategóriában nem kimutatható, holott az adott „csoport” éppen a fentiekben leírtak miatt nem kezelhető homogénként. Éppen ezért egyértelművé vált, hogy a vallásosság kutatásában fontos szerepet kell kapnia az előzőektől eltérő és azokat kiegészítő módszereknek. A vallásosságra vonatkozó értelmezések figyelembe kell venniük az egyénnek a vallásra vonatkozó tudását, egész életvitelét, a világról és önmagáról alkotott elképzeléseit. Ennek kutatására és leírására a legalkalmasabb eszköz a kiválasztott alanyok életéről vagy akár az életük egy jelentős szeletét alkotó vallásosságukról, ennek megéléséről készített interjú. Bizonyos vallási események során célszerűnek látszik kiegészíteni mindent személyes megfigyelésekkel, ahol a kutató a résztvevő megfigyelés módszerét alkalmazza.

Míg nemzetközi szakirodalmát tekintve a záródkutatás több vallásszociológiai tételt tudhat magáénak

(Pace 1989; Giurati 2000; Giurati–Lanzi 1994; Voyé 1992), addig Magyarországon a vallásszociológia a zarándoklaton való részvételt nem tekinti a vallásosságot mérő mutatónak. Ennek oka vélhetően az, hogy a zarándoklat nem számít olyan vallásgyakorlatnak, amelyen való részvétel akár az egyház, akár a szociológus szempontjából fontos adatnak számítana a vallásosság minőségét vagy fokát mérő vizsgálatnál. Bár a zarándoklatok száma és az ezeken részt vevők száma is határozott emelkedést mutat, azt eközben fontos szem előtt tartani, hogy a katolikus egyház gyakorlatán belül a zarándoklat mégiscsak viszonylag ritka és erőteljesen bizonyos rétegeket érintő vallásgyakorlat. Barna Gábor kutatási tapasztalataira hivatkozva szintén ezt a véleményt hangoztatja. Szerinte sem indokolt az, hogy a vallásszociológia a vallásosság kutatásában a zarándoklaton való részvételt figyelmen kívül hagyja (Barna 2001, 283). A kutatás alanyaiul szolgáló zarándokok is annak a véleményüknek adtak hangot, mely szerint egy hívő vallásosságát erőteljesen kifejezi, hogy vallásos életének központi eseményei közé tartozik-e a zarándoklat, milyen gyakran megy ilyen utakra, és hogy saját vallásossága szempontjából hogyan értékeli az ilyen jellegű alkalmakat. Enzo Pace a zarándoklatot mint spirituális utazást taglaló írásában a zarándoklatot olyan posztmodern jelenségnek tartja (és épp Medjugorjét idézi erre példaként), amelyen keresztül az emberek kifejezik egyéni igényüket a vallási élmények megszerzésére (vö. Pace 1989, 239). Érdeemes röviden utalni egy 1997–98-ban lezajlott vallásszociológiai kutatásra,⁵ mely

⁵ A szocializmust követő rendszerváltozás után Kelet-Közép-Európa 10 országában (köztük Magyarországon is) 1997 végén reprezentatív közvélemény-kutatás készült, amelynek a szervezők a következő címet adták: *Isten a kommunizmus után* (a kutatás az *Aufbruch 1.* munkacímét viselte). A kutatás a vallásosság és a keresztény egyházak szerepét vizsgálta a fiatal demokráciákban. A vallási és egyházi helyzet ábrázolására a kutatás két megközelítést alkalmazott: a külső megfigyelőét (hogyan látják a megkérdezettek a keresztény embert és az egyházakat, milyen képük van az egyházzól és az egyház társadalmi szerepéről), va-

azért fontos a zárandoklatkutatás számára, mert ez volt az első olyan, magyar területet is érintő kutatás, ahol a zárandoklat mint vallásgyakorlat bekerült a megkérdezettek vallásosságát feltérképező kérdések közé. A kérdőívben két kérdés kapcsolódott a zárandoklatokhoz. Az egyik a gyerekkori búcsújárásra, zárandoklatra, a másik kérdés az elmúlt 6-8 évben megtett zárandoklatokra kérdezett rá. A kutatás tíz ország vallásosságát mérte fel ugyanazon mutatók alapján, ám témám szempontjából főként a Magyarországra vonatkozó adatok az érdekesek. A válaszadók 36,1%-a vett részt gyermekkorában búcsújáráson vagy zárandoklaton, az elmúlt 6-8 évre rákérdező kérdésnél ez az arány viszont csak 18,2 százalék lett. A teljes képet tekintve, ahogy az várható volt, a legidősebb korosztály részvételi százalékaik lettek a legmagasabbak. A ma induló zárandoklatokon is főként ez a korosztály képviselteti magát. Az adatokból az is kiderült, hogy aki gyerekkorában részt vett búcsújáráson/zárandoklaton, nagy valószínűséggel felnőttként is vállalkozik az ilyen típusú utazásra. Ez nemcsak a vallásossággal kapcsolatban, de a zárandoklatokra nézve is a vallási szocializáció jelentőségére irányítja a figyelmet. A zárandoklaton való részvétel fontossága – élő vallásgyakorlatként, az ájtatossági formára vonatkozó összes tudással, amennyiben elsajátítódott gyermekkorban – a felnőttkori vallásosságnak is része lesz. A felmérés szerint a legidősebb korosztály⁶ közel fele volt gyerekkorában búcsújáráson, zárandoklaton, és náluk a legmagasabb a felnőttkori za-

lamint a belülnézetet (a megkérdezettek vallásos és nem vallásos életútja, a részletek feltárásával). A kutatás Tomka Miklós és Paul Zulehner vezetésével zajlott, eredményei egyelőre csak német nyelven a *Gott nach dem Kommunismus* című könyvsorozatban hozzáférhetők. 2007-ben indult az *Aufbruch 2.*, amelyben a vizsgálatot megismételték.

⁶ Ennek okai az elmúlt negyven év vallásosságát tekintve egyebek is lehetnek. Az állam ragaszkodott ahhoz, hogy az egyházi ünnepeket, ájtatosságokat szigorúan a templom falain belül tartsa. Ily módon, persze, e fiatal felnőttek sokkal inkább korlátozva voltak a búcsújárásokon való részvételben.

rándoklaton való részvétel száma is. A 18–30 éves korosztálynak csak a negyede volt gyerekkorában zárandoklaton, és közülük nagyon kevesen vállalkoznak felnőttként zárandoklatra. A jelenkori zárandoklatok szerepének felerősödését jelzi az a tény, hogy az ismert búcsújáróhelyeken lebonyolított ifjúsági találkozókra ma sokszor a fiatalok részéről is tömeges jelenlét tapasztalható.⁷

A könyv három nagy fejezetből áll. Az első, tudományelméleti fejezet célja felvázolni azt a kontextust, amelyben vallásról, egyházzról és kommunikációról gondolkodni lehet. A második fejezet a zárandoklatra vonatkoztatva teszi meg ugyanezt. A harmadik fejezetben mutatom be az empirikus kutatásom terepéül szolgáló késő modern zárandokhelyet, Medjugorjét, és a zárandoklatot mint a kommunikáció egy színterén lezajló rítust. A könyv mellékletei között kapott helyet a zárandoklat kutatástörténetéről szóló áttekintés, a vonatkozó bibliográfiával. A kötet alapjául a 2009-ben megvédett doktori disszertációm szolgált. Az akkori kézirat az azóta eltelt idő alatt sokat változott. A változtatás főként a könyv szerkezetében és bizonyos fejezetek újraírásában és kiérleltetésében történt. A könyv újragondolásában-újratervelésében sokat segített két opponensem, Barna Gábor és Lukács László véleménye, amit ezúton is köszönök nekik! A hibák, az esetleges félreértelmezések azonban a sajátjaim. Ennek megítélését a szélesebb olvasóközönségre bízom.

Sokan sokféleképpen segítették azt a hosszú időn keresztül tartó munkát, melynek eredményét most az olvasók kezükbe vehetik. Nagyon sokat köszönhetek témavezetőmnek, Tomka Miklósnak, aki beszélgetéseink során gyakran rávilágított olyan tényezőkre is, amelyek elkerülték volna a figyelmemet. Ugyancsak köszönöm azt az alapos konzulensi munkát, amellyel átnézte és kommentálta doktori dolgozatom első szöveges változatát! Olyan

⁷ Az 1999 júniusában Medjugorjében szervezett ifjúsági találkozón a 20–25 év közötti fiatalok részvételi aránya az összes jelenlévő között mintegy 70%-os volt.

alapossággal készítette el a szöveg szakmai véleményét, hogy szinte biztos lehettem abban, a javítások után más már nehezen talál benne hibát. Nagyon készültem arra, hogy átadhatom Neki ezt a kötetet, hiszen nélküle ez a könyv nem ilyen lett volna. Teljesen biztos vagyok abban is, hogy Horányi Özséb nélkül nemhogy ez a könyv nem készülhetett volna el, de én valami egészen mással foglalkoznék. Amikor visszagondolok arra, hogy miért is kezdett érdekelni a vallás mint kommunikációs kutatási téma, akkor biztosan emlékszem arra, hogy mindez egy szemiotika szemináriumi dolgozattal kezdődött, amelyet Horányi Özséb négyszer vagy ötször adott vissza azzal, hogy még egy kicsit dolgozzak a szövegen, gondoljam át, hogyan is van ez a dolog. Hát... remélem, átgondoltam! Köszönöm neki, hogy visszaadta a dolgozatot, hogy irányított és segített, és hogy mindig volt és van egy olyan mondata számomra, amely megvilágítja a dolgok lényegét! Végül pedig köszönöm a családomnak, hogy elviseltek, hogy elvettem tőlük az időt, és hogy mindig mindenben mellettem állnak!

Pécs, 2013 nyara